

Asya Studies

Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar
DOI: 10.31455/asya.397676 / Number: 9, p. 23-30, Autumn 2019

XVII. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ NAZİF VE YAYIMLANMAMIŞ BİR KASİDESİ

THE XVII. CENTURY DIVAN POET NAZIF AND HIS UNPUBLISHED ODE

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
29.07.2019

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.09.2019

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.09.2019

**Asya'dan
Avrupa'ya
Uluslararası
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Dr. Öğr. Üyesi Hamza Koç
Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü Eski Türk Edebiyatı
Anabilim Dalı
vaveyla-61@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-8324-3707>

Ayşe Kürkcü
Giresun Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek
Lisans Öğrencisi
ayse28kurkcu@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-0587-3551>

Öz

Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan Nazîf'in asıl adı Mehmed'dir. Tırhala'da doğan Mehmed Nazîf Efendi, genç yaşlarda İstanbul'a gelerek ilim tahsil etti. Eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönerek burada müderrislik, kadılık ve müftülük gibi önemli görevlerde bulundu. Kendisini çekemeyenler yüzünden müftülük görevinden azledilen Nazîf, yeni bir görev beklerken doğum yeri olan Tırhala'da 1106/1694 yılında vefat etti ve İstanbul'a defnedildi. Hakkında bilgi veren kaynaklar, şairin mürettep bir divana sahip olduğunu belirtmektedir. Söz konusu eser, Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yz. 479 numarada kayıtlıdır. Şairin divanında sırasıyla 14 kaside, 2 terakib-i bend, 257 gazel, 4 şarkı, 28 tarih, 1 lugaz, 3 kıta-i kebire, 3 kıta, 8 rubai ve 5 müfred olmak üzere 10 ayrı nazım şekliyle yazılmış 322 manzume yer almaktadır. Şairin divanındaki kasidelerin üçü dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi için kaleme alınmıştır. Ancak Nazîf'in Şeyhülislam Feyzullah Efendi için yazdığı kasideler, divanı ile sınırlı değildir. Yapılan araştırmalar neticesinde şairin, Şeyhülislam Feyzullah Efendi için kaleme alınan fakat divanında bulunmayan bir kasidesi daha tespit edilmiştir. Söz konusu manzume, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu 2843 numarada kayıtlı 170 varaklık bir kaside mecmuasında yer almaktadır. Bu çalışmada, Nazîf'in hayatı ve divanı hakkında bilgi verilecek, ardından Şeyhülislam Feyzullah Efendi için yazdığı kasidenin metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nazîf, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Methiye, Kaside Mecmuası, Yayınlanmamış Kaside

Abstract

While no information exists on the poet Nazîf's date of birth, we do know that his real name was Mehmed. Born in the city of Tırhala, Mehmed Nazîf Efendi came to Istanbul at a young age to study science. After completing his education, he returned to Tırhala, where he took on important positions as a professor, kadi, and mufti. Upon being dismissed from his duty as a mufti because of the pressure of those around him, he passed away in 1106/1694 in the city he was born, and was buried in Istanbul. Sources that provide us with information about the poet tell us that he had put together a divan. The work in question is held at Sermet Çifter Research Library, under catalogue number 479. His divan contains a total of 322 verses, including 14 odes, 2 terakib-i bend, 257 ghazals, 4 songs, 28 epochs, 1 lugaz, 3 kıta-i kebire, 3 stanzas, 8 rubai and 5 curricula, all written in 10 separate forms. Three of those odes were written for Şeyhülislam Feyzullah Efendi, who was one of the leading figures of the period. However, they were not limited to his divan alone. Research has shown us that poet had written another ode for Şeyhülislam Feyzullah Efendi which was not included in this divan. The verse in question is housed at the Süleymaniye Library in a 170-leaf ode journal in the Assad Efendi Collection, no 2843. This study not only will provide biographical information about Nazîf's life and his divan, it will also present the (unpublished) ode that he had written for Şeyhülislam Feyzullah Efendi as well.

KeyWords: Nazîf, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Eulogium, Ode Journal, Unpublished Ode

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Koç, H. ve Kürkcü, A. (2019). XVII. Yüzyıl Divan Şairi Nâzif ve Yayınlanmamış Bir Kasidesi. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:9, Autumn, p. 23-30.

Giriş

Kaside, “on beş beyitten az olmamak üzere düzenlenen, ilk beyti kendi arasında, ondan sonra gelen beyitlerin ilk dizesinin serbest, ikinci dizelerin ise ilk beyit ile kafiyeli olması kuralına bağlı ve genellikle övgü şiiri olarak kaleme alınmış bulunan uzun manzume”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Sözlükte kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek gibi anlamlara gelen kasd kökünden türeyen kaside, terim olarak belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir demektir.² Divan edebiyatı nazım şekillerinden olup daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme alınan bu manzumelere kaside adının verilmesinin sebebi, bir maksatla yazılmış olmalarıdır.³

Kaside, Arap edebiyatının ilk dönemlerinde doğmuş ve Cahiliye devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. Muallakatü’s-Seb’a yazarları ile İslâmî dönem Arap kasidecileri (Ka’b b. Zühayr, Hassan b. Sâbit, Nabigâ, A’sâ vs.) bu nazım şeklinin gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Genellikle bir câize amacıyla yazılan Arap kasideleri emirlikler devrinde Ebu Nüvâs; Abbasiler devrinde de Ebu Temmâm, Buhturî ve Mütenebbî’nin başarılı örnekleriyle olgun şeklini bulmuştur. Fars edebiyatında ilk kasideler Sasanîler devrinde görülür. Rudekî, Araplardan aldığı kaside şeklini küçük değişikliklerle daha da olgunlaştırmıştır. Ancak kaside altın çağını Gazneli Mahmut’un sarayında yaşamıştır. Rivayete göre 400 kadar maaşlı şair bulunan Gazne sarayında başta sultânü’s-suarâ Unsurî olmak üzere Ferruhî, Minuçihr, Esedî gibi şairler kaside nazım şekliyle Sultan Mahmut için sayısız methiyeler kaleme almışlardır.⁴ Türk edebiyatında kaside nazım şeklinin kullanılmaya başlanması, XIII. asra kadar iner. Bu yüzyılda Mevlânâ’nın 300 kadar kasidesi vardır. Bunlar şairin tevhid ve münâcât türünde yazmış olduğu şiirleridir. Kasideleri Farsça olmasına rağmen, Mevlânâ’nın Türk şairleri ve edebiyatı üzerindeki etkisi büyük olmuştur.⁵ XIII. yüzyıldan itibaren Divan edebiyatına giren, XVI. yüzyılda gelişmeye başlayan kasidenin, XVII. yüzyılda zirveye ulaştığı kabul edilmektedir.⁶

Kaside nazım şekli altı ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla nesib ya da teşbib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve duadır. Asıl maksadın işlendiği bölüm methiyedir. Bu bölümde kasidenin takdim edileceği kişinin övgüsü yer alır. “Şair; memduhunu, kişisel yeteneklerini dikkate almadan, abartılı bir üslupla, kalıplaşmış mazmun ve benzetmeleri kullanarak över. Ayrıca methettiği kişiyle lütfü, cömertliği, adaleti, kuvveti ve haşmeti yönünden tanınmış tarihî ve efsanevi kahramanları karşılaştırır. Bu bölümün genelde şiir yönü zayıf, dili ise diğer bölümlere oranla ağırdır.”⁷ Beyit sayısı, kasidenin sunulacağı kişiye veya şaire göre değişiklik gösterse de en sanatlı beyitlerin bu bölümde yer aldığı görülür.

Kasideler her ne kadar bir fırsat (padişahın tahta çıkması, bayram, nevruz, düğün merasimi, savaşta elde edilen bir başarı, yeni bir binanın inşası, değer verilen bir devlet adamının çıktığı sefer veya yolculuktan dönmesi...) düşürüp devlet ya da din büyüklerini övmek amacıyla yazılıyor ve önemli kişilere sunulanlar karşılığında caize alınıyorsa da çağına tanıklık eden şiirlerdir. Şairler, içinde yaşadıkları toplumun duygularına tercüman olurlar. Bazı kasideler tarihî belge niteliğinde iken bazıları da tarihî belgeleri destekler mahiyettedir. Tarihçinin yalın bir ifadeyle ve genellikle nesir olarak ele aldığı olayları şairler sanatlı bir ifadeyle anlatırlar.⁸

Osmanlı Devleti zamanında yaşamış, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler kaleme almış birçok şairimiz vardır. Bu şairlerin bazıları paşa, vali, mutasarrıf, şeyhülislam, kadı, müftü, müderris, muallim ve kâtip olarak devlet memurluğunda bulunmuşlardır. Şiirlerinde birçok konuya yer vermekle birlikte bazen de devrin önemli şahsiyetlerine methiyeler söylemişlerdir.⁹ Bunlardan biri de müderrislik, kadılık ve müftülük gibi önemli devlet kademelerinde görev yapan XVII. yüzyıl divan şairi Mehmed Nazîf Efendi’dir. Şairin divanında, dönemin şeyhülislamı Seyyid Fezullah Efendi için kaleme alınmış üç kasidesi yer almaktadır. Ancak Nazîf’in Şeyhülislam Fezullah Efendi için yazdığı kasideler divanı ile sınırlı değildir. Yapılan araştırmalar neticesinde şairin Fezullah Efendi için kaleme alınan fakat divanında bulunmayan bir kasidesi daha tespit edilmiştir. Söz konusu manzume, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad

¹ Parlatur, İsmail (2017). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, s. 855.

² Elmalı, H. (2001). *Kaside, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 562), C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

³ Mustafa İsen, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak (2016). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 246.

⁴ Pala, İskender (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 258-259.

⁵ Aydemir, Y. (2002). “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig*, (22), s. 138.

⁶ Çınar, M. (2006). “Kaside Nazım Şeklinin Tarihî Gelişimi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 10 (27), s. 214.

⁷ Dilçin, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 153.

⁸ Ayyıldız, M. ve Birgören, H. (2014). *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.168.

⁹ Degirmençay, V. (2018). “Mâilî’nin Şeyhülislam Fezullah Efendi’ye Methiye Farsça Şiirleri”, *Doğu Esintileri*, (9), s. 106.

Efendi Koleksiyonu, 2843 numarada kayıtlı 170 varaklık bir kaside mecmuasında yer almaktadır. “Mecmuada Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve oğlu Fethullah Efendi başta olmak üzere yine ilmiye sınıfına mensup diğer oğulları da övgülere ve hayır dualara konu edilmiştir.”¹⁰

Nesebinin Şemseddin Tebrizî ve hatta Halife Ebubekir’e dayandığı iddia edilen¹¹ Feyzullah Efendi, 1048/1639 yılında Erzurum’da doğdu. Asıl adı Mehmed olup Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Efendi ile Şerife Hatun’un oğludur. İlk eğitimini babasından alan Feyzullah Efendi, İstanbul’a giden ve orada büyük şöhret kazanarak padişah hocalığına kadar yükselen Mehmed Vâni Efendi’nin isteği üzerine 1664 yılında İstanbul’a, oradan da padişahın bulunduğu Edirne’ye gitti. Burada Vâni Efendi’den ders almaya devam etti ve bir müddet sonra da ona damat oldu.¹² Eğitimi esnasında dinî ilimlerle birlikte dilbilgisi, beyân, bedî ve ma’ânî gibi pek çok ilim tahsil etmiş olan Seyyid Feyzullah Efendi, bazı divanların yanı sıra dil konusunda yazılmış kitapları da okudu.¹³ Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi’nin teklifiyle 40 akçe medreselerinden birine müderris tayin edilmek istendiyse de kayınpederinin müdahalesi üzerine bu görevi kabul etmeyerek hacca gitti. Döndükten sonra Vâni Efendi’nin aracılığıyla IV. Mehmed’in şehzadesi II. Mustafa’ya hoca oldu. Ertesi yıl padişah fermanıyla kendisine mülazemet verildi ve ilmiye mesleğinde hızla yükseldi. Haydarpaşa, Üsküdar Mihrimah Sultan, Sahn-ı Semân ve Ayasofya Medreselerinde müderrislik yaptı. 1674’te İstanbul kadılığı pâyesiyile Sultan Ahmed Medresesi’ne tayin edildi. 1678’de ise Rumeli kazaskerliği pâyesiyile Şehzade III. Ahmed’in hocalığına getirildi. 7 Kasım 1686’da nakîbüleşraf, IV. Mehmed’in azlı ve II. Süleyman’ın tahta çıkışından hemen sonra 14 Şubat 1688’de de şeyhülislam oldu. Feyzullah Efendi’nin on yedi gün kadar süren bu ilk şeyhülisamlığından azlı, askerî bir karışıklıktan kaynaklandı. Sadrazam Siyavuş Paşa aleyhine ayaklanan yeniçeriler, Siyavuş Paşa’yı katlettikten sonra Feyzullah Efendi’den de şeyhülisamlık mührünü alıp kendisini önce Kuzguncuk’taki yalısında oturmaya mecbur ettiler, bir hafta sonra da Erzurum kazası arpalığıyla memleketi olan Erzurum’a gönderdiler. Yedi yıl kadar burada yaşayan Feyzullah Efendi, vaktiyle hocalığını yaptığı Şehzade Mustafa’nın 1695’te tahta çıkışının ardından onun daveti üzerine Edirne’ye gelip ikinci defa şeyhülisamlığa tayin edildi ve bu makamda aralıksız sekiz yıldan fazla kaldı. Feyzullah Efendi’nin II. Mustafa üzerinde büyük nüfuzu vardı. Bundan faydalanarak devlet işlerine müdahale etmeye, oğullarını ve akrabalarını henüz küçük yaşlarda iken yüksek mevkilere getirmeye başladı. Hatta Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere oğlu Fethullah Efendi’nin kendisinden sonra şeyhülislam olması hususunda padişahın bir ferman bile aldı.¹⁴ Özellikle terfi bekleyen devlet görevlilerinin, yüksek dereceli kadroların şeyhülislamın adamları tarafından tutulması yüzünden bir türlü yükselmemeleri, Feyzullah Efendi’ye karşı bir muhalefet grubunun oluşmasına yol açtı.¹⁵ Sultan Mustafa’nın son yıllarda av düşkünü olması, payitahtı bırakıp Edirne’den devleti yönetmesi, hocası Feyzullah Efendi’ye bütün yetkileri devretmesi, buna ilaveten süregiden savaşlar; kaybedilen topraklar, ekonominin zayıflaması, ortamın ciddi düzeyde gerilmesine sebep oldu.¹⁶ Tarihler Edirne Vak’ası veya Feyzullah Efendi Vak’ası adıyla geçen bu isyan önce İstanbul’da başladı, daha sonra Edirne’ye sıçradı¹⁷ ve küçük bir topluluğun isyanından binleri aşan cebeci, yeniçeri, talebe, esnaf, halkın ve ulemanın katıldığı bir kitle hareketine dönüştü.¹⁸ Edirne’de bulunan Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve ondan sonraki şeyhülislam adayı oğlu Nakîbüleşraf Fethullah Efendi görevlerinden alındılar.¹⁹ Bu arada kaçmaya çalışan Feyzullah Efendi Pravadi’de yakalanarak yarı çıplak bir halde Edirne’ye getirilip büyük hakaret ve işkencelere uğradıktan sonra katledildi.²⁰ Böylelikle Osmanlı devletinde üçüncü ve son olarak bir şeyhülislam öldürüldü.²¹ Ailece Halvetiliğe mensup olan Feyzullah Efendi; kaynaklarda güler yüzlü,

¹⁰ Akkuş, M. (2015). Feyzullah Efendi’ye Yazılan Türkçe Övgü Şiirleri, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 256), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

¹¹ Derin, F. Ç. (1959). “Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin Nesebi Hakkında Bir Risâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 10 (14), s. 97.

¹² Tayşi, M. S. (2016). *Feyzullah Efendi, Seyyid, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 527), C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

¹³ Koncu, H. (2015). “FEYZÎ, Şeyhülislam Feyzullah Efendi”, <http://www.turkdebivatiisimlersozluugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6876> adresinden 22.07.2019 tarihinde erişildi.

¹⁴ Tayşi, 2016: 527.

¹⁵ Özcan, A. (1994). *Edirne Vak’ası, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 445), C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

¹⁶ Çögenli, S. ve Kara, Ö. (2015). *Erzurum’un Yüzleri Şeyhülislam Feyzullah Efendi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 49.

¹⁷ Tayşi, 2016: 527.

¹⁸ Kara, Ö. ve Çögenli, S. (2015). Şeyhülislam Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 70), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

¹⁹ Tayşi, 2016: 527.

²⁰ Özcan, 1994: 446.

²¹ Katğı, İsmail (2013). *Maktûl Şeyhülisamlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 555.

bilgili, faziletli, zeki, nüktedan, vakur ve yumuşak huylu bir kişi olarak anlatılır. Hat ve nesih dersleri olan Feyzullah Efendi'nin bir divan teşkil edecek kadar Arapça şiirleri vardır. Ayrıca tefsir ve hadis ilimleriyle de uğraştığı bilinmektedir. Şeyhülislamlıkla padişah hocalığını birleştirdiği için "câmiu'r-riyâseteyn" unvanıyla da anılmıştır.²²

Feyzullah Efendi; müderris, muhaddis ve aynı zamanda iyi bir hattat ve şairdir. Arapça ve Farsça şiirleriyle kaleme aldığı birçok eseri vardır.²³ *Ta'likât alâ Hâşiye-i Envâri't-tenzîl, Ahsenu't-tahdîs fî Rivâyeti'l-hadîs, Fetâvâ-yı Fezyiye, Fetâvâ-yı Fezyiye maa'n-nukûl, Mu'ayyenü'l-müsâfir fî Ameli Hutûti'd-devâ'ir, Ta'likât alâ Hâşiyeti Şerhi'l-akâ'id, Kitâbü'l-ekzâr bi'l-Aşîyyi ve'l-Ebkâr (Mecmû'atü'l-ekzâr), Mecmû'atü'r-resâ'il fi't-Tasavvuf, Nesâyihu'l-mülûk, Letâifnâme, Hakâyık-ı Sem'a, Hulâsât ed-da'avât, Risâleteyni fi't-Tasavvuf, Şerhu Kasîdeti'l-ayniyyeti'r-rûhiyyeti li İbni Sînâ, Şerhu Kasîdeti Hacı Bayram Velî, Eş'âr-ı Feyzî fi'l-Edeb ve Mecmû'a-i Hikâyât* Feyzullah Efendi'ye aidiyeti kesin olan eserlerdir. *Riyâzü'r-rahme* ve *Terceme-i Ravzü'l-ahyâr* ise Feyzullah Efendi'ye nispeti sıkıntılı olan eserlerdir.²⁴ *Fetâvâ-yı Fezyiye*, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvaları içeren ve XVIII ile XIX. yüzyıllarda en çok itibar gören fetva mecmualarındandır. Elli bölümden meydana gelen eserin her bölümü "kitâb" diye adlandırılmıştır. İçindeki bölümler ise işlenen konuya göre "kitâbu't-tahâre, kitâbu's-salât, kitâbu'z-zekât, kitâbu's-savm, kitâbu'l-hac, kitâbu'n-nikâh, kitâbu't-talâk, kitâbu's-sirkat, kitâbu's-siyer, kitâbu'l-vakîf, kitâbu's-şehâdât, kitâbu'd-dava, kitâbu's-sulh, kitâbu'l-cinâyât, kitâbu'l-ferâiz..." gibi başlıklara ayrılmıştır.²⁵ *Letâifnâme* adlı eseri ise hem devrin dilini, kelime dağarcığını, zihniyetini yansıtmakta hem de Asr-ı Saadet'ten Abbasî saltanatına kadar geçen sürede yaşam sahnesinde ön planda yer bulmuş devlet adamı, şair, âlim şahsiyetlerin perde arkasında kalmış kişilik özelliklerini, özel hayatlarını, hayata bakış açılarını teferruatlı bir şekilde aktarmaktadır.²⁶

1. Nazîf'in Hayatı ve Divanı²⁷

Nazîf'in hayatı hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan Nazîf'in asıl adı Mehmed'dir. Tırhala'da doğan Mehmed Nazîf Efendi, gençlik yıllarında İstanbul'a gelerek ilim tahsil etti. Eğitimini tamamladıktan sonra memleketi Tırhala'ya

²² Tayşi, 2016: 527.

²³ Değirmençay, V. (2016). "Kesbi ve Sâhib'in Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye Methiyeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), s. 54.

²⁴ Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Derin, 1959: 97-104; Türek, A. ve Derin, F. Ç. (1969). "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23): 205-218; Katgı, İ. (2011). Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislamlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 219-410; Katgı, 2013: 323-578; Okumuş, O. (2013). "Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislamlar", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1): 387-396; Hazretkulov, F. (2004). *Feyzullah, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (s. 70), C. 4, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları; Yıldırım, S. (2014). Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Şeceresi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 4-6; Çögenli ve Kara, 2015: 62-70; Kara ve Çögenli, 2015: 76-80; Arkin, M. (2015). Feyzullah Efendi'nin "Letâifnâme"si (Metin-Dil İncelemesi-Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43-49; Tayşi, 2016: 527-528.

²⁵ *Fetâvâ-yı Fezyiye* hakkında daha detaylı bilgi için bk. Kaya, Süleyman (2009). *Fetâvâ-yı Fezyiye Şeyhülislam Feyzullah Efendi*, İstanbul: Klasik Yayınları; Düzenli, P. (2015). Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fezyiye*'si ve Osmanlı Fetva Geleneğindeki Yeri, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 361-394), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları; Altaş, R. (2015). Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fezyiye*'sindeki Fetvalarının Usul Temelleri -Nikah Akdiyle İlgili Fetvalar Örneğinde-, Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 395-416), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları; Ögüt, S. (2016). *Fetâvâ-yı Fezyiye, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 443), C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

²⁶ Arkin, 2015: 9.

²⁷ Nazîf'in hayatı ve *Divan*'ı için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 325; Özcan, A. (hzl.) (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Vekayü'l-Fudalâ Şeyhî Mehmed Efendi* (2. Cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 118; Akbayar, N. (hzl.) (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî* (4. Cilt). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1238; Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (hzl.) (1999). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 474-475; Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (2000). *Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkıbasım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 425; Kurnaz, C. ve Tatcı, M. (hzl.) (2001). *Mehmet Nâil Tuman Tuhfe-i Nâili Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Ankara: Bizim Büro Yayınları, s. 1072; Çapan, Pervin (hzl.) (2005). *Mustafa Safâiy Efendi Tezkire-i Safâiy (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 607; İnce, Adnan (hzl.) (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 667; Darıcık, M. (2006). Nazîf Divânı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-10; Kılıç, F. ve Bülbül, T. (2007). "Bulgaristan Doğumlu Divan Şairleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (43), s. 57; Bülbül, T. (2014). "NAZİF, Mehmed Efendi," <http://www.turkdebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1864> adresinden 22.07.2019 tarihinde erişildi.

dönerek burada müderrislik, kadılık ve müftülük gibi önemli devlet kademelerinde görev yaptı. Kendisini çekemeyenler yüzünden müftülük görevinden azledilen Nazîf, padişaktan yeni bir görev beklerken doğum yeri olan Tırhala'da 1106/1694 yılında vefat etti ve İstanbul'a defnedildi. "Azîmetü'l-mahşer" (عزيمت المحشر) (1106) ifadesi şairin vefatına tarih düşülmüştür. Divanındaki tarih manzumelerinden Muhammed ve Fezullah isminde iki erkek çocuğunun olduğu anlaşılmaktadır.

Sicill-i Osmanî ve Zeyl-i Şakâ-yık'ta Mehmed Nazîf Efendi'nin mürettep bir divana sahip olduğu belirtilmektedir. Söz konusu eser, Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yz. 479 numarada kayıtlıdır. 93 varaktan oluşan nüshanın ilk 75 varığında *Nazîf Divanı*, geriye kalan kısımda ise *Tayyibî Divanı* yer almaktadır. İstinsah tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan nüsha, 205x135 ve 145x75 mm. ebatlarındadır. Yazma eserde krem renkli, aharlı ve filigranlı bir kâğıt kullanılmıştır. Talik hatla 19 satır halinde tertip edilen divanın cildi siyah bezden yapılmıştır. 10 ayrı nazım şekliyle kaleme alınmış 322 manzumenin bulunduğu divanda; 14 kaside, 2 terkiib-i bend, 257 gazel, 4 şarkı, 28 tarih, 1 lugaz, 3 kıta-i kebire, 3 kıta, 8 rubai ve 5 müfred yer almaktadır. *Divan* üzerine Murat Darıcık bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁸

2. Nazîf'in Yayımlanmamış Kasidesi

Mehmed Nazîf Efendi'nin yayımlanmamış kasidesinin bulunduğu mecmua, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 2843²⁹ numarada kayıtlıdır. Türkçe, Arapça ve Farsça methiyelerin toplandığı üç ayrı bölüm halinde düzenlenen mecmuanın her bölümünde bir mihrabiye ve serlevha vardır. Mecmuanın adı yazma nüshada "Mecmû'atü Medâ-yih-i Şeyhülislâm Fezullâh Efendi", kütüphane kayıtlarında ise "Mecmû'atü Kasâ'id fi Medhi Şeyhülislâm Fezullâh Efendi" şeklindedir. Mecmuada, Şeyhülislam Fezullah Efendi ve ailesi için kaleme alınan methiyeler yer almaktadır. Mecmuanın müstensihî, 1b-2b arasındaki sayfalarda yer alan mensur mukaddimeden anlaşılacağı üzere Seyyid İbrahim bin Fazlullâh es-Sivâsî'dir. Seyyid İbrahim Efendi, bu mecmuayı, mukaddime bölümünde ifade ettiği üzere, Fezullah Efendi için yazılan methiyelerin kaybolup gitme endişesinden dolayı tertip etmiştir. Her sayfasında 21 satır yazı bulunan mecmua, kahverengi mürekkeple cetvelenmiş, başlıklar ise kırmızı ve siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Talik hatla yazılan mecmua, 237x132 ile 182x73 mm. ebatlarındadır. 170 varaktan oluşan mecmuada, kaside ile birlikte mesnevi, terkiib-i bent ve kıta nazım şekilleri de vardır. Mecmuanın 2b-44b arasındaki sayfalarında Türkçe, 45b-82b arasındaki sayfalarında Arapça ve 83b-167b arasındaki sayfalarında Farsça methiyeler bulunurken, 168a-170b arasındaki sayfalarında ise Türkçe kaside, Farsça mesnevi, kıta, beyit ve müfredler yer almaktadır. Mecmuada, muhtelif şairler tarafından kaleme alınan Türkçe şiirlerin bulunduğu metin bölümü, mensur mukaddimenin hemen ardından boşluk bırakılmaksızın 2b ile başlatılmıştır. Mecmuada; Sûzî, Nazîrîzâde Emîn, Sâbit Efendi, Hamdî, Sırrî, Sâ'id, Şeyhî, Fâ'ik Efendi, Emînâ, Emîn Efendi, Kâmî Efendi, Reşkî, Avnî, Fâ-yiz Efendi, Sâhib, Şer'î, İshak Çelebi, Kesbî, Fennî-i Mevlevî, Kudsî, Subhî, Kâşif Efendi, Şeyh Mustakîm Efendi, Remzî, Nazîf, Pendî, Adlî, Edîb, Rûmî ve Sâcid Alî Efendi gibi şairlerin toplam 44 Türkçe şiiri bulunmaktadır.³⁰

Mehmed Nazîf Efendi'nin Şeyhülislam Fezullah Efendi için yazdığı kaside, 8 beyit olup 37a-37b arasındaki sayfalarda yer almaktadır. Kaside, Fezullah Efendi'nin fetva makamına atanması münasebetiyle kaleme alınmış olup bir tebrik-nâme özelliği taşımaktadır. Nazîf; kasidenin ilk beyitlerinde Fezullah Efendi'nin ilmi, fazileti ve irfanıyla meclisinin süslendiğini, nurunun tecellisiyle fetva makamının aydınlığa kavuştuğunu, kerametiyle irfan ehlinin kalplerini temizlediğini, fetva makamına atanmasıyla birlikte adeta bahar mevsiminin geldiğini ve böylece bütün mahlukatın sevince boğulup gam ve kederden kurtulduğunu, nuruyla gaflet uykusuna dalanları uyandırdığını, güzel ahlakı ve cömertliğiyle herkesi kendisine hayran bıraktığını ifade etmekte ve ardından Fezullah Efendi için hayır duada bulunmaktadır.

Aşağıda transkribe edilmiş metni verilen kaside ile Nazîf'in divanında Fezullah Efendi için kaleme aldığı 9, 12 ve 13. kasideler arasında üslup, övgü içerikli ifadeler ve edebî sanatlar açısından önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Şöyle ki Fezullah Efendi için yazdığı ilk kasidesinde "feyz" kelimesini redif olarak kullanıp Fezullah ismini çağrıştıran şair; Fezullah Efendi'nin şeyhülislam makamına atanmasıyla bütün cihanın sevinçle dolup taşıdığını, bu vesileyle feyzin gizli hazinelerinin ortaya çıktığını, temiz ve yüce soyuyla bütün gam ve kederleri def ettiğini, cömertliğiyle Hâtem-i Tayy'ı

²⁸ *Divan* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Darıcık, 2006.

²⁹ Mecmua, tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

³⁰ Mecmua hakkında daha detaylı bilgi için bk. Akkuş, 2015: 253-272.

bile geride bıraktığını, nesib bölümü bahâriyye olan ikinci kasidesinde Feyzullah Efendi'nin sözlerinin inci, zatının kıymetli bir hazine misali olduğunu, ihtiyaç sahiplerinin onun ihsan ve lütfuyla nimetlendiğini, ilim ve faziletiyle asla gurur ve kibire kapılmadığını ve nesib bölümü şitâiyye olan üçüncü kasidesinde ise Feyzullah Efendi'nin fetva makamının en büyük âlimi olduğunu, takva yönünden herkesin ona imrendiğini, kerem ve ihsan sofrasından bütün mahlukatın doyduğunu, sabah vakti hafif hafif esen rüzgarın bile onun huyu kadar yumuşak olamayacağını ve kalbi hasta olanların onun yardımıyla şifa bulduğunu vs. ifade etmekte ve hayır dua ile kasidelerini noktalamaktadır.

Nazîf³¹

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1 Tülû' itdi sa'âdetle 'ulüm u fazl u 'irfânı
Müzeyyen oldı yümniyle bugün eyvân-ı dîvânı
- 2 Ki bir nür-ı tecellîdür zühür itdi kerâmetle
Bi-ğamdillâh ziyâlandı yine fetvâ-yı sultânî
- 3 Muşaffâ eyledi kalbin cemî'-i ehl-i 'irfânı
Teferrüc eyledi herkes bahâr u bâğ u bostânı
- 4 İrişdi vaqt-i nevrüzî yine ref' oldı hep gâmlar
Meserret nûra gark itdi bugün maḥlûk-ı Raḥmânî
- 5 Virüp envâr-ı Feyzullâh-ı kâmil 'âleme pertev
Uyardı ḥ'âb-ı gâfletden bugün de ehl-i 'irfânı
- 6 Zihî şad bârekallâh ḥaşlet-i müstaḥsen-i 'âlem
Ki mebzûl eyledi şimdi seḫâ vü luḫ u iḥsânı
- 7 **Nazîfî** gel du'â eyle vire 'ömr-i tavîl Allâh
Ki zîrâ güç gelür ḫab'a muḫavvel kılma destânı
- 8 İlâhî tül-i 'ömrile mu'ammer eyle şadrında
Keremler eylesün ḫalka o baḫr-i kân-ı 'irfânı

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından biri olan mecmualar, gün yüzüne çıkmamış birçok yeni bilgiye ulaşma hususunda edebiyat araştırmacılarına rehberlik etmektedir. Özellikle şairlerin çeşitli nedenlerle divanlarına dahil etmedikleri şiirlerinin mecmualar sayesinde tespit edilerek edebiyatımıza kazandırılması kayda değer bir hizmettir. Mecmualar sayesinde mürettibin şiir zevkini, dönemin beğenisini/edebî tercihlerini ve en çok rağbet gören nazım şekillerini belirlemek mümkündür. Dolayısıyla edebiyatımızda sadece belirli nazım şekilleri veya türlerinden oluşturulan mecmualara da rastlandığı görülür. Bunlar; mecmû'a-i ilâhiyâtlar, mecmû'atü'n-nezâ'irler, mecmû'a-i gazeliyâtlar, mecmû'a-i ebyât veya mecmû'a-i müfredâtlar, mecmû'a-i şarkiyâtlar, mecmû'a-i mu'ammeiyâtlar, mecmû'a-i tevârihler, mecmû'a-i vefeyâtlar, mecmû'atü'l-kasâidler şeklinde sıralanabilir. Bu mecmualardan biri de şehzade hocalığı, müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve nakibüleşraflık gibi görevlerin yanında şeyhülislamlık makamında da bulunmuş olan Seyyid Feyzullah Efendi ve ailesi için yazılan kasidelerden oluşmaktadır. Mecmuada Şeyhülislam Feyzullah Efendi için methiye kaleme alan şairlerden biri de Mehmed Nazîf Efendi'dir. Söz konusu manzume, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 2843 numarada kayıtlı 170 varaklık mecmuada yer almaktadır. Şairin divanında bulunmayan bu kasidenin, yapılan araştırmalar neticesinde yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi

³¹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2843, vr. 37a-37b.

hakkında detaylı bilgi verilmiş, Nazîf'in hayatı ve divanına dair önemli hususlara değinilmiş ve neşredilmeyen kasidesinin metni sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (hızl.) (1999). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akbayar, N. (hızl.) (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*(4. Cilt). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akkuş, M. (2015). Fezullah Efendi'ye Yazılan Türkçe Övgü Şiirleri, Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 253-272), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Altaş, R. (2015). Fezullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fezziyye*'sindeki Fetvalarının Usul Temelleri -Nikah Akdiyle İlgili Fetvalar Örneğinde-, Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 395-416), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arkin, M. (2015). Fezullah Efendi'nin "Letaifnâme"si (Metin-Dil İncelemesi-Sözlük), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Y. (2002). "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig*, (22): 133-168.
- Ayyıldız, M. ve Birgören, H. (2014). *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bülbül, T. (2014). "NAZÎF, Mehmed Efendi", <http://www.turkedebiyatilisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1864> adresinden 22.07.2019 tarihinde erişildi.
- Çapan, Pervin (hızl.) (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çınar, M. (2006). "Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi*, 10 (27): 203-222.
- Çögenli, S. ve Kara, Ö. (2015). *Erzurum'un Yüzleri Şeyhulislam Fezullah Efendi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Darıcık, M. (2006). Nazîf Divânı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmençay, V. (2016). "Kesbî ve Sâhib'in Şeyhülislâm Fezullah Efendi'ye Methiyeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56): 53-72.
- Değirmençay, V. (2018). "Mâilî'nin Şeyhülislâm Fezullah Efendi'ye Methiye Farsça Şiirleri", *Doğu Esintileri*, (9): 105-116.
- Derin, F. Ç. (1959). "Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 10 (14): 97-104.
- Dilçin, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Düzenli, P. (2015). Fezullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fezziyye*'si ve Osmanlı Fetva Geleneğindeki Yeri, Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 361-394), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Elmalı, H. (2001). *Kaside, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 562-564), C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hazretkulov, F. (2004). *Fezullah, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (s. 70), C. 4, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnce, Adnan (hızl.) (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kara, Ö. ve Çögenli, S. (2015). Şeyhulislam Fezullah Efendi: Hayatı ve Eserleri, Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-02 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler (s. 76-80), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Katğı, İ. (2011). Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Katğı, İsmail (2013). *Maktûl Şeyhülislâmlar*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Süleyman (2009). *Fetâvâ-yı Fezziyye Şeyhülislam Fezullah Efendi*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kılıç, F. ve Bülbül, T. (2007). "Bulgaristan Doğumlu Divan Şairleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (43): 49-66.

- Koncu, H. (2015). “FEYZÎ, Şeyhülislam Fezullah Efendi”, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6876> adresinden 22.07.2019 tarihinde erişildi.
- Kurnaz, C. ve Tatcı, M. (hızl.) (2001). *Mehmet Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Mecmû’atü Kasâ’id fi Medh-i Şeyhülislâm Fezullâh Efendi, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 2843 Numaralı Yazma.
- Mustafa İsen, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak (2016). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (2000). *Mecelletü’n-Nisâb* (Tıpkıbasım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Okumuş, O. (2013). “Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislamlar”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1): 387-396.
- Öğüt, S. (2016). *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 443), C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (hızl.) (1989). *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri Vekayü’l-Fudalâ Şeyhî Mehmed Efendi* (2. Cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Özcan, A. (1994). *Edirne Vak’ası*, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 445-446), C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pala, İskender (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2017). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tayşi, M. S. (2016). *Fezullah Efendi, Seyyid*, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 527-528), C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türek, A. ve Derin, F. Ç. (1969). “Fezullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23): 205-218.
- Yıldırım, S. (2014). *Şeyhülislam Fezullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Şeceresi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.